

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning kognitiv-psixologik asoslari

Sarvinoz Sharifjon-qizi Xakimova
hakimovasarvinoz140@gmail.com
Namangan davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning kognitiv-psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda metakognitsiya, ishchi xotira, ijro funksiyalari va motivatsiyaning tanqidiy fikrlashga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalar yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlar asosida tanqidiy fikrlashning talaba shaxsiyati va akademik muvaffaqiyatdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv psixologiya, tanqidiy fikrlash, metakognitsiya, ijro funksiyalari, oliy ta'lim, tafakkur, ishchi xotira

Cognitive-psychological foundations of the development of critical thinking in students

Sarvinoz Sharifjon-kizi Khakimova
hakimovasarvinoz140@gmail.com
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the cognitive-psychological mechanisms of the development of critical thinking in students. The study studies the influence of metacognition, working memory, executive functions and motivation on critical thinking. It also covers pedagogical technologies that serve to develop critical thinking in higher education institutions. Based on modern research, the role of critical thinking in student personality and academic success is revealed.

Keywords: cognitive psychology, critical thinking, metacognition, executive functions, higher education, thinking, working memory

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi talabalaridan faqat tayyor bilimlarni o'zlash-tirishni emas, balki mustaqil tahlil qilish, muammolarni yechish va kreativ qarorlar qabul qilishni talab etmoqda. Shu sababli tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash insonning ma'lumotlarni tahlil qilish, dalillarni baholash va

xulosalar chiqarish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan tanqidiy fikrlash tafakkur, xotira, diqqat va ijro funksiyalari bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayondir. Ayniqsa, metakognitsiya va ishchi xotiraning rivojlanganligi talabalar akademik muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv psixologiya insonning bilish jarayonlari - idrok, tafakkur, xotira, diqqat, nutq va qaror qabul qilish mexanizmlarini o'rganadigan psixologiya yo'nalishidir. Tanqidiy fikrlash esa shaxsning ma'lumotlarni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, mantiqiy xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Ushbu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, kognitiv jarayonlar tanqidiy fikrlashning psixologik asosini tashkil etadi.

Tanqidiy fikrlash insonning tayyor ma'lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilishi, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlashi va muqobil fikrlarni baholashi orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonda diqqat, xotira, mantiqiy tafakkur va muammoni hal qilish kabi kognitiv jarayonlar faol ishtirok etadi. Masalan, o'quvchi yangi bilimni o'zlashtirish jarayonida avvalgi tajribasi bilan taqqoslaydi, dalillarni tekshiradi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bu esa kognitiv faoliyatning muhim ko'rinishidir.

Kognitiv psixologiyaning asosiy tushunchalariga quyidagilar kiradi:

- idrok;
- diqqat;
- xotira;
- tafakkur;
- nutq;
- qaror qabul qilish;
- muammoni yechish;
- intellektual rivojlanish.

Tanqidiy fikrlash - bu insonning axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash hamda asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Psixologiyada ushbu tushuncha yuqori darajadagi kognitiv faoliyat sifatida qaraladi. Tanqidiy fikrlovchi shaxs dalillarni tekshiradi, stereotiplardan qochadi va mustaqil qaror qabul qiladi.

Metakognitsiya insonning o'z tafakkur jarayonini nazorat qilishi va baholashidir. Zamonaviy tadqiqotlarda metakognitsiya tanqidiy fikrlashning eng muhim prediktorlaridan biri sifatida ko'rsatilgan. Diqqat tanqidiy fikrlashning boshlang'ich bosqichidir. Talaba muammoni tahlil qilishi uchun avvalo muhim axborotni ajratib olishi kerak. Diqqatning barqarorligi ma'lumotlarni chuqur qayta ishlash imkonini beradi. Bunda ichki xotira asosiy funksiyani bajaradi va ishchi xotira tanqidiy fikrlashda markaziy rol o'ynaydi. Talaba bir vaqtning o'zida bir nechta ma'lumotlarni solishtirib, ularni qayta ishlaydi va xulosa chiqaradi.

Muhokama va natijalar. Universitet talabalari ustida olib borilgan tadqiqotlar statistikasi va yangilash funksiyalari tanqidiy fikrlashni sezilarli bashorat qilishini ko'rsatdi. Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish omillari. Ichki motivatsiya yuqori bo'lgan talabalarda tanqidiy fikrlash faolroq rivojlanadi.

Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, faol ta'lim metodlaridan foydalanilgan o'quv guruhlarida tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari an'anaviy ta'lim usullariga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Tadqiqotlar ishchi xotira va tanqidiy fikrlash o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Aynan ushbu metodlar murakkab muammolarni yechishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, "aqliy hujum", "test", "so'rovnomma" loyiha asosida o'qitish kabi usullar o'quvchilarning tahliliy fikrlashi, mustaqil xulosa chiqarishi va muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Statistik tahlillar ushbu metodlardan foydalangan o'quvchilarda tanqidiy fikrlash darajasi o'rtacha ko'rsatkichlarga nisbatan sezilarli oshganligini tasdiqlaydi. Shuningdek, psixologik tadqiqotlarda emotsional omillarning ham tanqidiy fikrlash jarayoniga kuchli ta'sir etishi qayd etilganini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, yuqori darajadagi stress va xavotir holatlari diqqatning pasayishi, axborotni qayta ishlash tezligining sekinlashuvi hamda mantiqiy tahlil qilish qobiliyatining susayishiga olib keladi. Natijada shaxsning tanqidiy fikrlash samaradorligi pasayadi. Tadqiqot natijalari stress darajasi yuqori bo'lgan ishtirokchilarda qaror qabul qilish va analitik tafakkur ko'rsatkichlari pastroq ekanligini ko'rsatgan.

Tadqiqotlarda o'quvchi xavotiri va tanqidiy fikrlash o'rtasida salbiy bog'liqlik aniqlangan. Oliy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda keng qo'llanmoqda. Onlayn muhitda tanqidiy fikrlashni baholashning zamonaviy metodologiyalari ishlab chiqilgan. Shuningdek, kognitiv konflikt strategiyasi asosidagi ta'lim ham tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tanqidiy fikrlash talabaning intellektual rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan metakognitsiya, ishchi xotira va ijro funksiyalari tanqidiy fikrlashning asosiy mexanizmlaridir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va faol o'qitish metodlari talabalarning mustaqil fikrlashi hamda analitik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avlayev U.O "Kognitiv psixologiya" – Toshkent: Voris-nashriyot, 2025.
2. G'oziyev E.G' "Psixologiya" – Toshkent, O'qituvchi, 2008. – 352 b.
3. Ibragimov I. K , U.A. Yo'ldoshev, X. Bobomirzayevning "Pedagogik psixologiya" – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2009.

4. Sh.B. Obidova va N.E. Shavkatovaning "Tanqidiy o'qishni rivojlantirish maktab o'quvchilari uchun kognitiv zaruriyat" maqolasi – kognitiv qobiliyat va tanqidiy fikrlashning ta'limdagi ahamiyatini ochib beradi.
5. Jean Piagetning "The Psychology of Intelligence" – New York: Routledge, 2019.
6. Robert J. Sternbergning "Cognitive Psychology" – Boston: Cengage Learning, 2020.
7. Daniel Kahnemanning "Thinking, Fast and Slow" – New York: 2021.
8. Mohigul Mamanazar Qizi Haydarova, D.D.Oribboyeva O'smirlar psixologiyasi // Science and Education. 2025. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlar-psixologiyasi> (дата обращения: 06.05.2026).
9. Д. Д. Ориббоева, Н. Б. Каримова Психологик тадқиқотларда буллинг муммосининг гендер тахлили // Science and Education. 2025. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologik-tad-i-otlarda-bulling-mummosining-gender-tahlili> (дата обращения: 06.05.2026).
10. Kurbanova, Z. B. Oribboyeva DD Mehnat va muhandislik psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Namangan-"Usmon Nosir mediya"-2022.220 b.
11. Oribboyeva, D. D. (2020). Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 347353.
12. Dilafruz Dadamirzayevna Oribboyeva, Dilshoda Ikromova Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining o'ziga xosligi, aqli zaiflik turlari // Science and Education. 2024. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aqliy-rivojlanishida-nuqsoni-bo-lgan-bolalar-psixologiyasining-o-ziga-xosligi-aqli-zaiflik-turlari> (дата обращения: 18.05.2026).
13. Oribboyeva, D. (2024). BULLING O'SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1 (12), 115-117.
14. Ortiqova, S. R. Q., & Oribboyeva, D. Z. D. (2025). Raqamli muhitda tarbiya: imkoniyatlari va xatarlar. Science and Education, 6(12), 673-677.